

TOMISLAV MARASOVIĆ

»QUINCUNX« U RANOSREDNJOVJEKOVNOJ ARHITEKTURI DALMACIJE

UDK 904.726.1:72.04(497.13)«65»
Znanstveni rad
Original Scientific Paper
Primljeno: 18. II. 1992.
Received:

Dr. Tomislav Marasović
58000 Split – Hrvatska
Filozofski fakultet,
Nikole Tesle 12

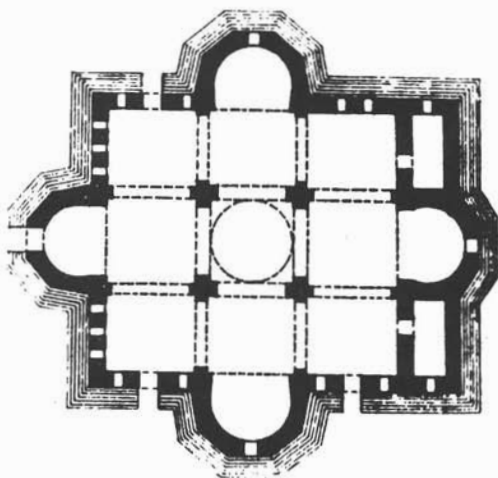
U ranosrednjovjekovnoj crkvenoj arhitekturi europskog istoka i zapada označena je terminom »quincunx« osebujna svodovna konstrukcija, koju čine četiri stupa, podržavajući deveterodijelni svodovni sustav sa središnjom kupolom. Autor na primjerima predromaničkih crkava sv. Mikule u Splitu i sv. Lovre u Zadru objašnjava kako se taj tip odrazio u ranosrednjovjekovnom graditeljstvu Dalmacije.

Osobiti arhitektonski tip u crkvenom graditeljstvu europskog istoka i zapada, kojemu osnovnu značajku čini konstrukcija od četiri stupa koji nose središnju kupolu, označio je svojedobno američki povjesnik umjetnosti K. J. Conant terminom »quincunx«. ¹ Taj su termin potom preuzeli i drugi autori, među kojima i R. Krautheimer. ² Pod tim se, dakle, pojmom danas podrazumijeva konstrukcija, koju čine devet svodovnih polja, među kojima je najveće četvrtasto srednje polje, oslonjeno na četiri stupa, zasvođeno središnjom kupolom. Četiri manja kutna polja također su četvrtasta ili pravokutna i zasvođena ili manjim kupolicama, ili pak nekim drugim svodovnim rješenjem. Preostala četiri polja su pravokutna, presvođena bačvastim svodom uzdužnog i poprečnog smjera, oblikujući tako u crkvenom interijeru konstrukciju tzv. upisanog križa.

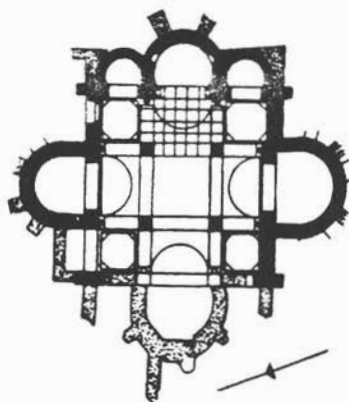
Taj konstrukcijski tip razvio se u Bizantu s vojnopolitičkom, kulturnom i umjetničkom obnovom u doba makedonske dinastije, premda je njegova pojava otprije bila poznata kako na istoku (npr. crkve u Vagharchapatu /sl. 1/, Talinnu i neke druge iz 7. st. u Armeniji)³, tako i na zapadu (kao što pokazuju karolinški primjeri središnjih građevina Germiny-des-Prés iz oko g. 800.⁴ i s. Satiro u Milanu iz 865,⁵ sl. 2,3).

S makedonskom dinastijom u Bizantu »quincunx« postaje dominantnim tipom crkvene arhitekture, kojem je najstariji poznati primjer tzv. Nea Ekklesia u Carigradu posvećena 881. g.⁶ Porušena već krajem 15. st., ta je crkva danas poznata samo po opisima po kojima se moglo zaključiti da je imala deveterodijelni sustav svodovlja s pet kupola. Najstariji sačuvani primjeri bizantskog »quincunxa« u Carigradu su sjeverna crkva u sklopu samostana Konstantina Lipsa, datirana 907. g.⁷, te samostanska crkva sagrađena g. 920. uz rezidenciju cara Romana Lekapena – tzv. Myrelaion⁸ (sl. 4).

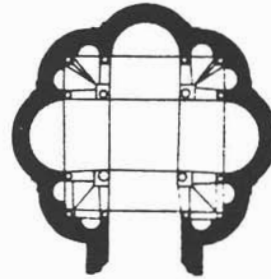
Ne ulazeći ovdje u različita tumačenja porijekla toga tipa od Irana i Armenije pa do samog ranijeg Bizanta iz tzv. tamnih stoljeća (pri čemu se katkad spominje

Sl. 1. Crkva S. Etchmiatsin u Vagharchapatu (Armenija), 5–7 st. (Arch. med. Armena). – *L'église Saint-Etchmiatsin à Vagharchapat (Arménie), 5e–7e s. (Arch. med. Armena)*

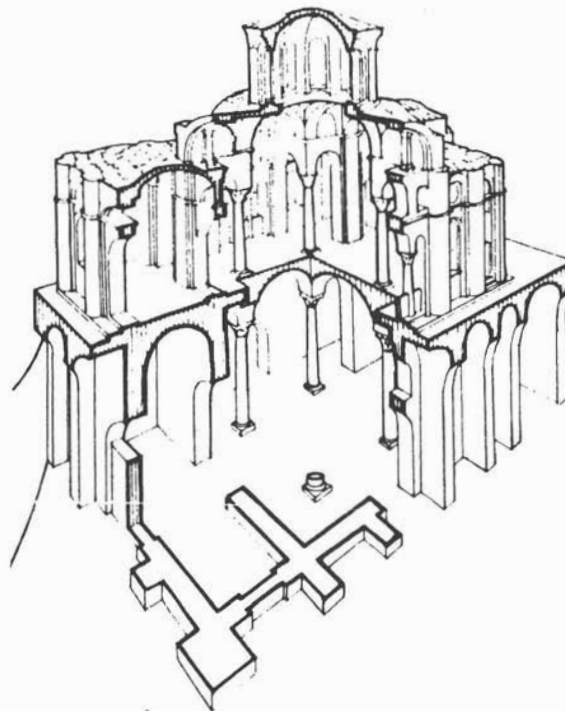
Sl. 2. Crkva u Germigny-des-Prés, 9. st. (Fournier-J. Hubert). – *L'église à Germigny-des-Prés, 9e s. (Fournier-J. Hubert)*

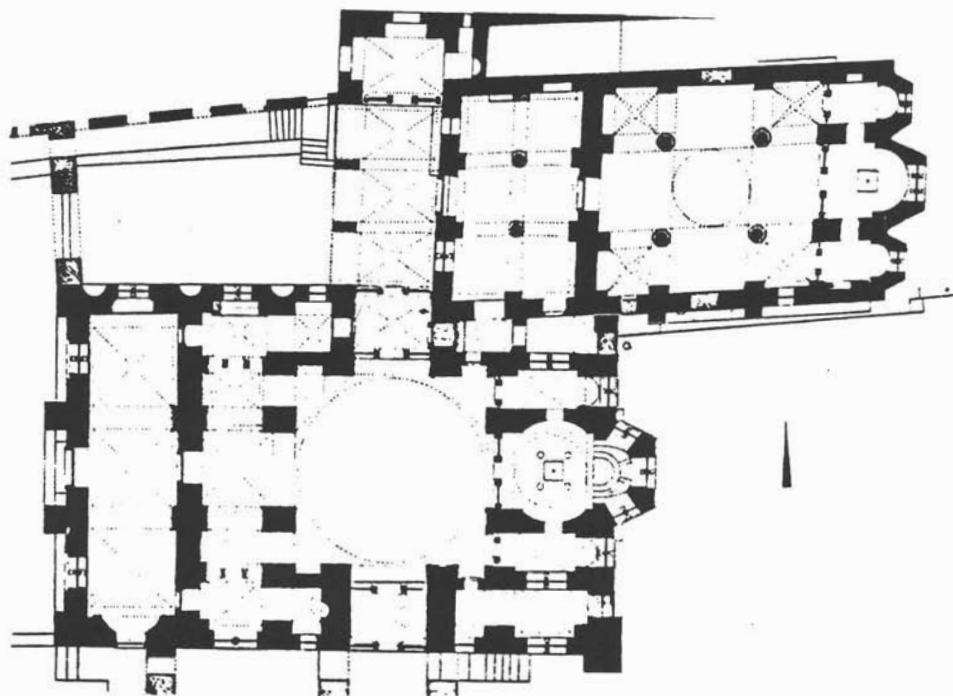
Sl. 3. Capella della Pietà u crkvi S. Satiro u Milanu, 9. st. (G. Chierici). – *Capella della Pietà de l'églis Saint-Satiro à Milan, 9e (G. Chierici)*

i crkva sv. Sofije u Solunu), za ovu je priliku važno upozoriti da je evolucija »quincunxa« u samom Bizantu imala i svoja regionalna obilježja.

Među najpoznatijim primjerima toga tipa u Grčkoj svakako je sjeverna crkva, tzv. Theotokos – Panaghia u sklopu Hosios Lukas u Fokidi, datirana u 10. st., preciznije između 946. i 955. prihvatiti li se pretpostavka o njezinoj identifikaciji s crkvom sv. Barbare koja se spominje u pisanim vrelima.⁹ Za nas je posebno značajna jer je tipski najbliža nekim dalmatinskim primjerima o kojima će kasnije biti

Sl. 4. Crkva Myrelaion u Carigradu, oko 920 (R. Krautheimer). – *L'église Myrelaion à Constantinople, vers 920 (R. Krautheimer)*

Sl. 5. Samostanski sklop sv. Luke u Fokidi. Sjeverna crkva (Theotokos) iz sredine 9. st. primjer je »quincunx« konstrukcije (Stikas). – *L'ensemble conventuel de Saint-Luc à Fokida. L'église septentrionale (Theotokos) du milieu du 9e s. est un exemple de construction »quincunx« (Stikas)*

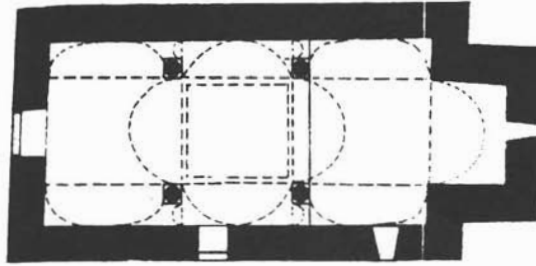
riječi, naročito kao varijanta »quincunxa« bez manjih kupolica u kutovima svodovnog sustava (sl. 5). Slične je konstrukcije i crkva Panaghia Chalkeon u Solunu iz 1018. s manjim kupolama iznad narteksa.¹⁰

Regionalne inačice istoga tipa pokazuje Mala Azija i Armenija, isto kao i južna Italija, u kojoj je karakterističan klasični »quincunx«, kao što je npr. Cattolica u gradu Stilo.¹¹

U Dalmaciji prepoznajemo taj isti utjecaj na dvjema crkvama, koje ne bismo mogli klasificirati kao bizantske građevine, već ih treba smatrati predromaničkim, ali s jakom prisutnošću bizantskih morfoloških i konstrukcijskih značajki. To su crkve sv. Nikole (odnosno Mikule u splitskom govornom izričaju) u Velom varošu u Splitu i sv. Lovre u Zadru.

Crkvu sv. Mikule svojedobno sam klasificirao u tipsku skupinu građevina s upisanim transeptom¹². Crkva je relativno dobro sačuvana u starom splitskom predgrađu Veli varoš, unatoč preinakama koje je doživjela između 17. i 19. st.¹³ U takvu stanju opisali su je stariji istraživači dalmatinske predromanike. Poistovjetivši je s crkvom sv. Nikole, što se spominje u jednoj ispravi iz oko g. 1068¹⁴, koju je sagradila Nemira Mesagaline, odnosno s crkvom sv. Nikole »de Collegacis«, spomenute u dokumentu iz 1119. g. – datirali su je u 11. st. Pri tome su je, međutim, različiti

istraživači različito tipski klasificirali: M. Vasić kao »trobrodnu orijentalnu baziliku s kupolom u fiktivnom tamburu«, od koje su – po njemu – sačuvani od stupova »samo oni koji su nosili kupolu«¹⁵; Lj. Karaman kao crkvu tzv. slobodnih oblika.¹⁶ Na isti je način svrstava i C. Fisković, iako smatra da crkva ima »jedva primjetljiv oblik upisanog grčkog križa«.¹⁷ Fisković je g. 1948–1949. vodio istraživačke i restauratorske radove, kad je crkvi vraćen prvobitni izgled. Uklanjanjem barokne dogradnje, pronađeni su temelji izvornog pročelja, koje je rekonstruirano na način da su u njega ugrađeni prvobitni dijelovi što su se nalazili u blizini (nadvratnik, lavice koje su podržavale zabat nad ulazom), ali je rekonstrukcija portala izvedena znatnim dijelom na osnovi analogija. Uklonjena je i prijašnja sakristija, pa je tom prilikom pronađena i izvorna apsida pravokutnog tlocrta, koja je također u cijelosti obnovljena (sl. 6).

Sl. 6. Crkva sv. Mikule u Velom Varošu u Splitu, druga polovica 11. st. (T. Marasović). – *L'église Saint-Nicolas (sv. Mikula) à Veli Varoš à Split, seconde moitié du 11e s. (T. Marasović)*

Nakon što je C. Fisković pronašao i stare nacрте crkve iz 1865. g. na kojima je bio ucrtan i prvobitni niski zvonik, što je upravo tad bio zamijenjen nezgrapnom zvonarom, vraćen je 1949. g. i taj prvobitni dio na osnovi podataka koje je pružao sam nacrt.¹⁸ Tom prilikom su otvori na zvoniku interpretirani kao plitke niše (odnosno »slijepе arkade«), kako su nazvane u opisu,¹⁹ pa su kao takve i obnovljene prilikom rekonstrukcije zvonika, što ga Fisković tumači kao »kube«. U radovima su pronađeni i dijelovi kamenog namještaja (oltar i oltarna pregrada), što je znatno pridonijelo sagledavanju cjeline autentične arhitekture. To je omogućilo i izradu replike prvobitnog oltara i oltarne pregrade, s time što su izvorni dijelovi izloženi u unutrašnjosti crkve kao dokument autentičnosti, a replicirani elementi postavljeni na prvobitno mjesto.

Identificirajući crkvu sv. Mikule s onom koja se u dokumentima spominje kao crkva sv. Nikole »*de Pedemontis*«, Fisković je osporio prijašnju identifikaciju s Nemirinom crkvom iz g. 1068. te njezino predromaničko porijeklo, datiravši je na temelju romaničkih elemenata u romaničko razdoblje 12. st.²⁰

U nekoliko svojih radova već sam se i dosad bio dotakao problema datiranja crkve sv. Nikole u Splitu, upozorivši na izraziti nesklad između predromaničkog karaktera unutrašnjosti i romaničkih elemenata. To me je navelo na pretpostavku o mogućim dvjema fazama gradnje crkve: ranijoj, koju bi se možda moglo povezati s Nemirinom crkvom i kasnijoj, u kojoj se obnavlja pročelje i unutrašnji namještaj

(a možda i zamjenjuje kupola niskim zvonikom), kojoj je nosilac »znameniti slavni Ivan« sa svojom drugom ženom Tihom, što se spominju na natpisima portala i oltarne pregrade.²¹ Do sličnog je zaključka o dvjema fazama u gradnji crkve došao i V. Goss u svojem novom pregledu starohrvatske arhitekture.²² Mogućnost gradnje crkve u više faza, a prvenstveno u predromaničkoj i romaničkoj, spominje i V. Jakić-Cestarić,²³ koja je – nakon što su se s epigrafskim osebinama crkve još bavili M. Barada²⁴, L. Katić²⁵ i M. Kravar – povezala Nemirinu ispravu s Ivanovim natpisom, rekonstruirajući prilično uvjerljivo genealogiju Splićanina Mesagaline, prema kojoj bi Nemira bila sestra Ivana.²⁶ Pri tome, međutim, želeći pod svaku cijenu zadržati Fiskovićevo datiranje crkve u 12. st., pokušava datiranje Nemirine isprave pomaknuti na konac 11. st. (oko g. 1090) kad ona datira i zapadni portal s Ivanovim natpisom. Stilsku distinkciju, međutim Jakić-Cestarić ne vidi u razlici između predromaničke strukture, s jedne strane, te romaničkog portala i oltarne pregrade, s druge strane, već konstrukciju i portal smatra izvornima, a tek oltarnu pregradu naknadnim preuređenjem, pripisujući je Ivanovim potomcima.²⁷

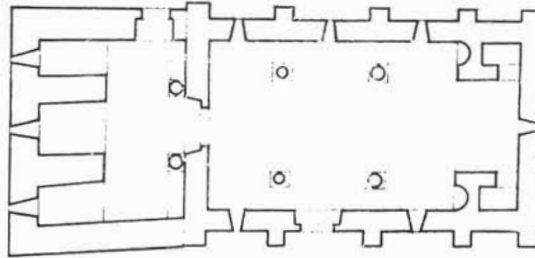
Čini mi se da je ipak ovdje potrebno, upravo zbog teme kojom se bavimo, navesti naše mišljenje o tom problemu da bi se pokazalo kako je do primjene »quincunxa« u arhitekturi Dalmacije došlo u jednoj predromaničkoj a ne romaničkoj fazi. Prihvaćajući, dakle, povezanost Nemirine isprave s crkvom sv. Nikole u Velom varošu, smatram da se ispravom iz oko g. 1068. (bez potrebe da se taj datum navlači na kasnije vrijeme) definira gradnja prvobitne crkve, a da je Nemirin brat Ivan u jednom kasnijem razdoblju, vjerojatno upravo negdje na samom kraju 11. st. ili pak početkom 12. st. (čemu bi u prilog išle i analogije karakterističnog profiliranog ornamenta sa sarkofagom nadbiskupa Lovre iz 1114. g.) izvršio radikalne pregradnje na zapadnom pročelju, unutrašnjem namještaju, pa možda čak i na gradnji niskog zvonika umjesto prvobitne kupole.

Za problem, kojim se ovdje bavimo, pregradnje te crkve u romaničkoj fazi nemaju posebnog značenja. Za nas je ovdje bitno da se prije g. 1070. javlja u Splitu građevina koja više nego bilo koja druga odražava u predromaničkoj arhitekturi bizantki tip »quincunxa«.

Bizantski utjecaj, premda ne na takav način definiran specifičnim arhitektonskim tipom srednjobizantinskog razdoblja, bili su uočili već stariji istraživači te crkve prije nego što je restauratorskim zahvatom još više došla do izražaja njezina prvobitna prostorna koncepcija. Iako je baš istraživanjima i restauracijom, kojima je rukovodio, sâm pridonio vrednovanju takve arhitektonske cjeline, Fisković smatra proizvoljnim čak i uspoređivanje te crkve s bizantskom arhitekturom. Nama se međutim takva usporedba čini neospornom, pa premda poput nekih prijašnjih autora ne bismo mogli kazati da je riječ o bizantskoj građevini, ostajemo pri konstataciji o snažnom utjecaju Bizanta, odnosno njegove karakteristične konstrukcije »quincunxa« na pojedine ranosrednjovjekovne građevine na tlu Hrvatske.²⁸

Druga građevina, na kojoj se očituje taj utjecaj jest zadarska crkva sv. Lovre, koja tipski pripada trobrodnom građevinama s kupolom.²⁹ Premda u toj crkvi konstrukcija »quincunxa« nije toliko izrazita s obzirom na pomanjkanje transepta, ostaje ipak i tamo očita zamisao konstrukcije s četiri stupa koji nose kupolu. Za razliku od uobičajene trobrodne bazilike, koju karakteriziraju i odgovarajući svodovi iznad brodova, u crkvi sv. Lovre križni svod u longitudinalnoj osi građevine nadvisuje samo srednji brod, odnosno prvi i treći njegov travej (jer se nad srednjim dizala kupola koja danas nije sačuvana), dok su prostori bočnih brodova presvođeni

zasebnim kalotama, koje se s pomoću trompi dižu iznad pravokutne osnove. Time je postignuto isto rješenje kao i u crkvi sv. Nikole u Splitu, s tom razlikom da je u Zadru takav sustav dosljedno proveden u svim travejima, dok je u Splitu ostvaren pravi bizantski »quincunx« oblikovanjem upisanog transepta u srednjim travejima. Bizantska komponenta ovdje je nešto skromnije prisutna i križa se s karolinškim utjecajem, koji dolazi do izražaja u organski sraslom zvoniku nad nartekсом, o čemu postoji veoma sigurna dokumentacija u sačuvanim starim nacrtima (sl. 7).

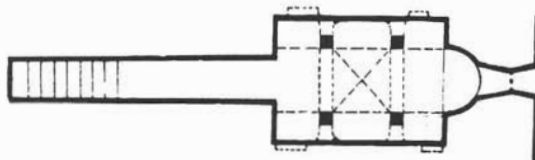
Sl. 7. Crkva sv. Lovre u Zadru, 11. st. (I. Petricioli). – *L'église Saint-Laurent (Sv. Lovro) à Zadar, 11e s. (I. Petricioli)*

Premda se crkva sv. Lovre spominje u problematičnoj ispravi priora Andrije iz 809. g., valja prihvatiti njezino datiranje u 11. st., kako ga iznosi I. Petricioli, koji je dosad najtemeljiti obradio tu građevinu, donoseći detaljne arhitektonske snimke s prijedlozima idejne rekonstrukcije.³⁰ Datiranje se u prvom redu temelji na skulpturalnim elementima koji pokazuju prijelaz na ranoromaničku fazu našeg ranosrednjovjekovnog kiparstva.

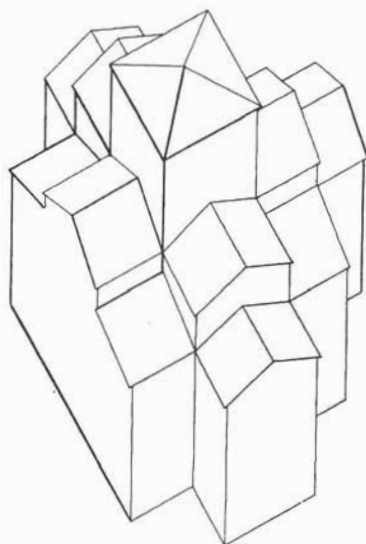
Možda dvije navedene crkve nisu bile jedini odraz osebnog tipa s četiri stupa u ranosrednjovjekovnoj arhitekturi Dalmacije. Iz opisa porušene crkve sv. Stjepana u Trogiru,³¹ u kojem se spominju četiri stupa koja su podržavala kupolu odnosno zvonik, isto kao i po nekim novim, ali još neobjavljenim interpretacijama nekih drugih predromaničkih građevina, moglo bi se zaključiti da je bilo još primjera istoga tipa, bilo u varijanti upisanog transepta, ili bez njega.

U tip građevina s upisanim transeptom svojedobno sam bio svrstao i crkvu sv. Petra u Dubrovniku, od koje je danas dobro sačuvana kriptična³² (sl. 8). Podrobna analiza postojećih ostataka mogla bi konačno riješiti pitanje tipske pripadnosti te crkve.

Konstrukciju »quincunxa« u stanovitom smislu odražavaju i dvije predromaničke crkve na području Boke kotorske, u kojima, međutim, zapadna karolinška komponenta znatno više dolazi do izražaja. Crkva sv. Tome u Prčanju izraziti je, naime primjer karolinške centralne građevine složenog četvrtastog tlocrta, kojem je najpoznatiji zapadnoeuropski prototip crkva u Germiny-des-Prés blizu Loire, sagrađena nešto poslije 800. g.³³ Iako je crkva u Prčanju sačuvana samo u najdonjim slojevima zida, istraživanja su jasno pokazala osnovni četvrtasto – križni oblik s konstrukcijskom osnovom koju čine četiri središnja stupa koja su nosila kupolu.³⁴ Riječ je, dakle, o jednostavnijoj varijanti »quincunxa«, koja također pokazuje

Sl. 8. Kripta crkve sv. Petra u Dubrovniku (Zavod za zaštitu spomenika kulture, Dubrovnik). – *Crypte de l'église Saint-Pierre (Sv. Petar) à Dubrovnik (Institut pour la Protection des monuments culturels, Dubrovnik)*

Sl. 9. Crkva sv. Tome u Prčanju, 9. st. (V. Korać). – *L'église Saint-Thomas à Prčanj, 9e s. (V. Korać)*

devet zasebnih svodovnih polja, ali s jednom središnjom kupolom. Po tipskim osobinama crkva se datira u početak 9. st.³⁵ (sl. 9).

Sličan oblik naslućuje se i u staroj kotorskoj katedrali sv. Tripuna, koja je natpisom građanina Andreacija datirana g. 809. U historiografiji se oblik prvobitne katedrale, koju je kasnije zamijenila romanička stolna crkva, dugo vezivao – na osnovi opisa Konstantina Porfirogeneta – uz tip rotundi, sve dok nedavna istraživanja nisu pokazala da je i ovdje slučaj o križno-četvrtastom tipu građevine, koju dakle valja vezivati uz oblik crkve sv. Tome u Prčanju, odnosno uz karolinški primjer u Germiny-des-Prés.³⁶

Primjeri koje sam naveo pokazuju kako se i o tipološkim odnosno morfološkim aspektima predromaničke arhitekture starohrvatskog razdoblja može još mnogo raspravljati, premda je taj vid našeg ranosrednjovjekovnog graditeljstva relativno najpotpunije obrađen. Što onda tek reći za istraživanje materijala i konstrukcije, mjernih sustava i proporcija, te ostalih dosad skromno obrađenih vidova graditeljskih i povijesno-umjetničkih analiza, koje se u sustavnom i cjelovitom pristupu starohrvatskom razdoblju naše kulturne baštine ne bi više smjelo zaobilaziti.

- ¹ K. J. Conant, *A Brief Commentary on Early Medieval Church Architecture*, Baltimore 1942, 15.
- ² R. Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture*, 1965, 1981.
- ³ *Architettura medievale armena*, De Luca editore, Milano 1968, 88, 94.
- ⁴ J. Hubert – J. Porcher – W. F. Volbach, *L'impero carolingio*, Milano 1981, 46–50.
- ⁵ *Ibid.*
- ⁶ R. Krautheimer, *o. c.*, 376–377.
- ⁷ C. Mango, *Architettura Bizantina*, Milano 1974, 110.
- ⁸ C. Mango, *o. c.*, 11.
- ⁹ R. Krautheimer, *o. c.*, 357 ss.; C. Mango, *o. c.*, 114.
- ¹⁰ R. Krautheimer, *o. c.*, 397 ss.
- ¹¹ R. Krautheimer, *o. c.*, 427–8 ss.
- ¹² T. Marasović, Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split 1978, 86–88.
- ¹³ C. Fisković, Istraživanja u srednjovjekovnoj crkvi sv. Nikole u Splitu, *Historijski zbornik*, III, Zagreb 1949, 211 ss.
- ¹⁴ *Codex diplomaticus*, I, str. 112.
- ¹⁵ M. Vasić, *Arhitektura i skulptura u Dalmaciji od početka IX do početka XV veka*, Beograd 1922, 47–48.
- ¹⁶ Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930.
- ¹⁷ C. Fisković, *o. c.*
- ¹⁸ *Ibid.*
- ¹⁹ *Ibid.*
- ²⁰ *Ibid.*
- ²¹ T. Marasović, Prilog kronologiji predromaničke arhitekture u Dalmaciji, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 12/13, Zagreb 1988–1989, 34.
- ²² V. Goss, *Early Croatian Architecture, A Study of the Pre-Romanesque*, London 1987, 142–143.
- ²³ V. Jakić–Cestarić, O donatorima crkve sv. Nikole u Velom varošu u Splitu i o crkvama toga sveca u splitskim izvorima XI. i XII. stoljeća, Fiskovićev zbornik, I, *Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije*, 21, Split 1980, 174 ss.
- ²⁴ M. Barada, *Notae epigraphicae*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 2, Zagreb 1952, 181.
- ²⁵ C. Fisković, *o. c.*, 216.
- ²⁶ V. Jakić–Cestarić, *o. c.*, 178.
- ²⁷ *Ibid.*
- ²⁸ T. Marasović, Byzantine Component in the Dalmatian Architecture from the 11th to the 13th century, *Studenica i vizantijska umetnost oko 1200. godine*, Beograd 1988, 458.
- ²⁹ T. Marasović, Prilog morfološkoj klasifikaciji, *o. c.*, 90.
- ³⁰ I. Petricioli, Crkva sv. Lovre u Zadru, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 17, Split 1987, 53 ss.
- ³¹ T. Marasović, *o. c.* 90; C. Fisković, Dvije predromaničke crkve u Trogiru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 14, Split 1962, 40.
- ³² T. Marasović, *o. c.*, 87–88.
- ³³ J. Hubert – J. Porcher – W. F. Volbach, *o. c.*
- ³⁴ V. Korać, Crkva sv. Tome u Prčanju u Boki kotorskoj, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, XI–1, Beograd 1970, 107–117.
- ³⁵ *Ibid.*
- ³⁶ J. Martinović, Prolegomena za problem prvobitne crkve sv. Tripuna u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije*, 30, Split 1990, 5–27.

Résumé

LE «QUINCUNX» DANS L'ARCHITECTURE DU HAUT MOYEN ÂGE EN DALMATIE

K. J. Conant a désigné par le terme «*quincunx*» un type particulier de l'architecture religieuse au haut moyen âge. Ce terme, repris également par d'autres chercheurs, sous-entend une construction formée de neuf travées voûtées parmi lesquels le plus grand est le champ central carré, supporté par quatre piliers et couvert de la coupole centrale. De petites coupoles apparaissent aussi parfois au-dessus des quatre champs d'angle plus petits. Ce type s'est développé surtout à Byzance à l'époque de la dynastie Macédonienne, mais il était aussi connu antérieurement en Arménie et dans l'architecture carolingienne, en occident.

Après avoir mentionné les exemples les plus connus de ce type, l'auteur analyse son apparition dans l'architecture pré-romane de Dalmatie, tout d'abord sur deux églises, à Split et à Zadar. L'église Saint-Nicolas à Split est un exemple caractéristique de ce type, surtout après la restauration de l'édifice en 1949. Alors que sur cette église la situation morphologique est assez claire, sa datation reste une question ouverte. Contrairement à l'opinion entrée en usage dans les ouvrages plus nouveaux que c'est une église romane du XIIe siècle (ceci est basé sur des éléments romans incontestables), l'auteur propose une explication selon laquelle l'église a eu sa phase pré-romane de la seconde moitié du XIe siècle. C'est également prouvé par des documents historiques de 1068, qui mentionnent Nemira, fille de Mesagaline, habitant de Split. Selon l'opinion de l'auteur, le frère de Nemira, Ivan, qui est mentionné sur le dessus de porte de l'église, a réalisé la reconstruction romane au début du XIIe siècle.

Le deuxième exemple est l'église Saint-Laurent (sv. Lovro) à Zadar datée au XIe siècle. La composante byzantine y est plus modeste, et elle se mêle à la puissante influence carolingienne, qui se manifeste aussi dans le clocher organiquement amalgamé au-dessus du narthex; il en existe une documentation sûre dans les plans anciens conservés. L'église Saint-Etienne (sv. Stjepan) à Trogir, connue seulement par sa description, et l'église Saint-Pierre (sv. Petar) à Dubrovnik dont la crypte s'est conservée, appartenaient vraisemblablement à ce même type.

À la fin sont mentionnés deux exemples des Bouches de Kotor: Saint-Thomas à Prčanj et la cathédrale Saint-Triphon, la plus ancienne, à Kotor, toutes deux du début du XIe siècle, et qui ont en matière de typologie un lien direct avec l'exemple le plus connu de «*quincunx*» carolingien – l'église pré-romane à Germiny-des-Prés, près de la Loire.

Traduction: *Françoise Kveder*